

O koristi pragmatističnega modela “skupnosti raziskovalcev” za razvoj demokratske kulture

Pri predlogu za model “skupnosti raziskovalcev” izhajam iz treh hipotez:

1. “V znanostih, kjer se ljudje odločijo za sporazumevanje, kadar pride na površje neka teorija, se ta razume kot poskusna, vse dokler ni dosežen sporazum, utemeljen v skupnosti raziskovalcev, ne pa v individualni zavesti.”¹

2. “Kooperativni ethos [tako vodene znanosti] lahko ponudi odgovor neusmiljenemu kompetitivnemu individualizmu kapitalističnega sistema kot tudi totalitarni kolektivistični naraciji.”²

3. Skupnost raziskovalcev predstavlja kulturološki model organiziranja in komuniciranja, ki lahko v “hrupu” kompetitivnih vokabularjev pripomore k tkanju kulturne mreže, ki podpira lastno samoizpopolnjevanje, toleranco, razmišljanje, javno razpravo, argumentirano nastopanje, solidarnost in senzibilnost do skupnosti, za kar menim, da je vredno prizadevanja v naši družbi.

Kako nam lahko pri tem pomaga Peirceov model “skupnosti raziskovalcev” in njegova redeskripcija?

Idejo, ki je vodila Peircea pri razmišljanju o tej svoji metafori, bi lahko strnili v stališče, da “je mogoče ohraniti resnico in avtoriteto moderne z utemeljevanjem vsega znanja v sistemu raziskovanja, ki vrednoti samega sebe.”³ To pomeni, da cilj znanja ni v odkrivanju večnih resnic, ampak da imajo lahko resnice, do katerih je prišla “skupnost raziskovalcev” v odprtem dialogu, enake vrste obvezujočo avtoriteto. Čeprav je v tem konceptu Ch. S. Peircea

¹ *Philosophical Writings of Peirce*, ed. J. Buchler (New York: Dover Publications Inc, 1955) 228, po navedku iz: John P. Murphy: *Pragmatism from Peirce to Davidson* (Westview Press, Boulder: 1990), 12.

² John Patrick Diggins: *The Promise of Pragmatism* (The University of Chicago Press, 1994), 194.

³ *Ibid.*, 190.

⁴ *Ibid.*, 172.

⁵ *Ibid.*, 201.

implicitno prisotno protiu temeljevalsko stališče, ga Peirce ni podrobneje artikuliral. Še vedno je bil namreč vpleten v privilegirani scientistični besednjak. Na koncu njegovega znanstvenega horizonta se je namreč kljub temu nahajala utemeljujoča, vseobsegajoča resnica. A če pogledamo podrobneje, je ta utemeljujoča utvara za Peirceov koncept skupnosti raziskovalcev povsem nebitvena. Na čemer vztraja Peirce, pa tudi tale poskus redeskrpcije njegove metafore je sam proces raziskovanja oziroma dialoški kontekst, v katerega je umeščen. Kar se v tem procesu dogaja, je po Peirceovih besedah progresivno aproksimiranje objekta znanja – v tem primeru s pomočjo logike, znanosti in semiotike. Tisto, na kar se moramo osredotočiti, je način, na katerem ta model funkcionira, in kako se odvija dialoška razprava, kako se pride do “resnice” ali bolje rečeno diagnoze, ki je rezultat konsenza znotraj neke takšne skupnosti. Še več, zanimajo nas tudi etične posledice funkcioniranja takšnega skupinskega dela.

S tem smo na terenu pragmatizma. V našem primeru pragmatizem osvobaja metaforo “skupnost raziskovalcev” znanstvenega ekskluzivizma. Če priznamo “krhkost” vseh naših resnic in pri tem poleg fokusiranja na sam proces raziskovanja implicitno zavzamemo protiu temeljevalsko stališče, ima metafora “skupnosti raziskovalcev” še eno karakteristiko – aspekt prihodnosti. Že Peirce trdi, da se mora “resnična osvobajajoča moč uma nanašati na prihodnost.”⁴

Namesto historično-genealoških vokabularjev in skozi zgodovino zbirajočih identitet, ki svojo “vkoreninjenost” neredko razumejo kot ekskluzivistično superiornost, nam nudi pragmatizem metaforo “utemeljevanja v prihodnosti”. Ta prihodnostni aspekt nam služi prav zato, da odstranimo tisti “konec” horizonta, kjer naj bi nas čakale večne resnice. Ohranja nas odprte za soočanje s kontingenco, hkrati pa nas opominja na našo lastno kontekstualnost, ki nas sili – pa naj to priznamo ali ne –, da si dan za dnem postavljamo pragmatično vprašanje: “Kako opraviti z realnostjo?” (“*How to cope with reality?*”) In v zvezi s tem, da vsakodnevno izpopolnjujemo in izumljamo nove vokabularje/orodja za medsebojno akomodiranje v družbi. Tukaj pragmatizem ne odkriva mnogo, če pravi, da je “cilj” tega medsebojnega akomodiranja, da bi nam, članom družbe, bilo čimbolj prijetno, da bi bili čim srečnejši.

Antiesencialistično redeskrbirani Peirce nam sporoča naslednje:

Znanje ne temelji na nedvornih resnicah (aksiomih), kot nas je o tem učila tradicija. Spoznavni proces ima družbeno, komunalno, torej dialoško obliko; je samovrednoten sistem raziskovanja, katerega rezultati izhajajo iz doseženega strinjanja med člani skupnosti učenjakov, “ki so pripravljene revidirati svoja prepričanja kot odgovor na nove dokaze.”⁵

Resnica ali pomen se dogajata v jeziku (kar pomeni svojevrsten “jezikovni preobrat” C. Peircea). Analizirati pomen nekega pojma je mogoče le v neki kontekstualni procesuri, torej s pomočjo drugega

pojma, s postavljanjem v kontekst z drugimi pojmi, ne pa z referiranjem na nekakšno "notranje ogledalo". Kar je tukaj pomembno, "za Peircea so znaki družbeno standardizirani načini, na katere neka stvar (misel, beseda, gesta ali objekt kot *znak*) referira *nas* (skupnost) proti nečemu drugemu (interpretantu, pomenski posledici ali prevodu znaka), čeprav je tudi sama znak. Na ta način znaki predpostavljajo ume v komunikaciji z drugimi umi, kar pa v zameno predpostavlja skupnost (interpretatorjev) in sistem komunikacije."⁶

Kako naj se iz te poljubnosti podamo v svet, kjer bo mogoče priti do vokabularja nenasilne spremembe? Spomnimo, Rorty pravi, da spremeniti svet pomeni imeti jezik, ki ga opisuje. Strinjam se s prepričanjem pragmatistov, da je "skupnost raziskovalcev" eden od instruktivnih modelov nenasilne spremembe za vse druge kulturne sfere družbe.

Prihodnostni in protiu temeljevalski aspekt te metafore odpirata prazen prostor, mejni pas s stalno spreminjajočo se demarkacijsko črto, kar ustreza neki drugi metafori pragmatizma – metafori "mejnega pasu" ("*frontier*"). Ta prazni prostor "za kreiranje novih sebstev, za projiciranje novih zgodovin, za spodkopavanje novih avtoritet in tradicij,"⁷ je prostor nove zemlje in neukročena divjina, kot ugotavlja C. West, "kjer je treba uporabiti herojsko energijo izjemnih posameznikov."⁸ Vsaka podobnost z dvema Amerikama, ki ju je bilo treba "kreirati" v konec 18. in v začetku 19. stoletja, ter Srednjo in Vzhodno Evropo s konca 20. in začetka 21. stoletja, je namerna.

Tranzicija, ki je pred nami – od družbe, primerljive z Marxovimi opisi prehajanja družbe iz obdobja prvobitne akumulacije kapitala k meščanski družbi –, predstavlja, kot pravi West, "trop moralne regeneracije". V primeru skupnosti raziskovalcev je treba pripomniti, da seveda ni nujno, da moralna senzibilnost človeka narašča proporcionalno z njegovimi znanstvenimi kapacitetami, kot je razglašal Peirce. Pa vendar, ali lahko rečemo, da se ta senzibilnost izostruje s prihajanjem do samorazumevanja, pripravljenostjo na dialog in nasploh s komuniciranjem znotraj takšne skupnosti?

Znanstvena metoda je že pri Peirceu postala "samokorektivni družbeni in komunalni proces",⁹ medtem ko se znanstveno iskanje resnice enači z "razvojem konkretne razumnosti".¹⁰ Tako demistificirana znanost daje s Peirceom prepoznavne karakteristike pragmatistični filozofski smeri, ki začneja razumevati filozofijo kot "kulturno kritiko z moralnim namenom"¹¹ in tako postane protomodel za metaforo, o kateri govorimo.

Tisti, ki bi morali promovirati ta koncept pri nas, so prav znanstveniki, intelektualci in njim podobni. Da ta naloga ni tako težka, kot se dozdeva, bom pokazal s pomočjo poučnega primera, ki je zelo podoben našemu današnjemu stanju.

Metafizični klub je bil ustanovljen na pobudo Williama Jamesa, ki je v pismu iz Berlina januarja 1868 prijatelju O. W. Holmesu Jr. sporočil:

⁶ H.S. Thayer: *Meaning and Action / A Critical History of Pragmatism* (Hackett Publishing Co., 2nd edition, 1981), 83.

⁷ Cornel West: *The American Evasion of Philosophy (The University of Wisconsin Press, 1989)*, 19.

⁸ *Ibid.*, 20.

⁹ *Ibid.*, 43.

¹⁰ *Ibid.*, 43.

¹¹ *Ibid.*, 43.

¹² *Čarls Sanders Pers: Izabrani spisi / O pragmatizmu i pragmatizmu (Beograd: BIGZ, 1993), 271–73.*

¹³ *West...*, 42.

“Pa dajmo ustanoviti neko filozofsko društvo, ko se vrnem domov, da se bomo redno sestajali in razpravljali zgolj o tistih najvišjih in najširših vprašanih ... To bo dalo vsakomur od nas priložnost, da predstavi svoje mnenje v gramatični formi, in da se bomo lahko, ko pridemo domov, porogljivo in samozadovoljno nasmejali temu, kakšni norci so ostali člani skupine – kar bi lahko čez določeno število let preraslo v nekaj izredno pomembnega.”

Sam Peirce o tem pravi:

“Poreklo pragmatizma je vsekakor vredno spoštovanja, a njegovo zavestnejše sprejemanje kot neka *lanterna pedibus* pri razpravljanju o nejasnih vprašanih in njegova razdelava v metodo za pomoč pri filozofskih raziskavah izhajata v prvi vrsti iz najskromnejše *souche*, kar si jih je mogoče zamisliti. Bilo je v začetku sedemdesetih, ko smo se kot skupina mladih ljudi sestajali v starem Cambridgeu, včasih v moji delovni sobi, včasih v delovni sobi Williama Jamesa, in se na pol ironično na pol kljubovalno imenovali Metafizični klub – ker se je agnosticizem takrat predstavil kot oholo posmehovanje vsakršni metafiziki. Morda nekateri od naših starih članov danes ne bi želeli, da pridejo v javnost takšne mladostne neumnosti, čeprav je bila na mizi le ovsena kaša z mlekom in sladkorjem ... Naši metafizični zapiski so bili vsi v krilaticah (in poleg tega jih je večina nastala na hitrico), dokler se nisem končno, da klub ne bi razpadel, ne da bi zapustil za sabo kakšen otipljiv *souvenir*; odločil sestaviti majhne razprave, v kateri sem objavil nekaj mnenj, ki sem jih ves čas zastopal pod imenom pragmatizem.”¹²

Tako je v zgodnjih sedemdesetih letih 19. stoletja Metafizični klub začel z delom v Cambridgeu, Massachusetts, in zbral okrog sebe vodilna imena ameriške filozofije tistega obdobja. “Prvi misleci, ki so artikularili ameriški pragmatizem – člani Metafizičnega kluba v Cambridgeu,” kot pravi West, “so bili izobraženi profesionalci, načelno zainteresirani za demistificiranje znanosti, nekateri od njih pa tudi za moderniziranje religije.”¹³

Jamesovo skoraj preroško predvidevanje, da bi takšna skupnost lahko prerasla v nekaj pomembnega, se je povsem uresničilo. Člani tega kluba, njihove refleksije, dela in postopki so v veliki meri prispevali k spremembi mentalitete v ameriških akademskih krogih tiste dobe. Pragmatistična antiesencialistična misel, pa tudi demistificirana in fablistična znanstvena metoda, so pognale korenine v intelektualnih krogih in se kasneje razširile na celotno družbo. Tu mislim posebno na Johna Deweya in njegove korenite reforme izobraževanja v tridesetih letih 20. stoletja.

Ne smemo pozabiti, da je bil akademski besednjak Amerike v 70-ih letih 19. stoletja v podobni obupni situaciji, kot je danes pri nas v BiH, pa tudi drugod v Srednji in Vzhodni Evropi. O tem priča neki Peircov zapis:

“Prva stvar, ki jo predpostavlja volja do učenja, je nezadovoljstvo s svojim sedanjim stanjem mišljenja (podčrtal A. M.). V tem je tudi

skrivnost, zakaj so naše ameriške univerze tako obupno nepomembne. V čem je njihov prispevek k razvoju civilizacije? Za katero veliko idejo ali za katerega velikega človeka bi lahko rekli, da je proizvod ameriške univerze? ... Razlog je v tem, da so njihove [misli na prestižne evropske univerze tistega časa, op. A. M.] institucije spoznavanja, medtem ko so naše institucije poučevanja ... Ti stališči sta povsem nespravljivi."¹⁴

Vladajoča izobraževalna naracija, prevladujoči besednjak, značilen za intelektualce evropske regije v tranziciji, ki bi lahko skozi modele "skupnosti raziskovalcev" služili kot vzor za javno razpravljanje, izključuje dialog ter kreativno in tolerantno razpravo. Razprava intelektualca praviloma postavlja pred izbiro med dvema nevhvaležnima modusoma:

– *Modusom marginalizacije*: intelektualec kot zgolj-misleča, samo-zadostna monada, ki zrcali kozmos (v Leibnizovskem smislu). Kreativno-kritično mišljenje intelektualca kot v bistvu individualističen akt se direktno zoperstavlja vladajočim kolektivističnim vokabularjem, v katerih preprosto ni prostora za samorefleksijo. Po sami logiki stvari je razmišljujoča oseba obsojena na samoizolacijo, na tišino svojega delovnega kabineta, na margino aktivnega političnega odločanja.

– *Modusom instrumentalizacije*: v njem se lastne intelektualne sposobnosti uporabljajo za apologijo vladajočega vokabularja. "Individualnost" se staplja s pooblaščenim govorom; namesto "jaz" iz njihovih ust slišimo "mi" – "naša partija, naš narod, naša zgodovina, naša vera, naš razred ..."

Ali obstaja tretja pot? Ta bi vsekakor šla v smeri uresničitve metafore o "skupnosti raziskovalcev" Ch. S. Peircea oziroma "angažiranega fabilističnega pluralizma" Richarda Bernsteina, ki ne pomeni nič drugega kot "jemati lastni fabilizem resno – odločiti se, ne glede na to, kako predani smo lastnim stilom mišljenja, da smo pripravljeni poslušati druge brez medsebojnega negiranja in dušenja tuje drugačnosti."¹⁵ Izhod je v razumevanju, ki nastane iz dialoškega srečanja, to pa je le na površini epistemološka situacija. Takšna srečanja zahtevajo tisto, kar Rorty imenuje "sokratska vrlina", namreč "pripravljenost, da se pogovarjamo, da poslušamo druge ljudi, da tehtamo posledice naših dejanj do drugih ljudi."¹⁶ Zato model dialoške razprave znotraj skupnosti raziskovalcev razumem kot kulturološko izredno dragoceno orodje civilne družbe v povojih. Ali ni samo funkcioniranje demokracije v načelu vodeno z istimi principi, ki upravljajo z delovanjem skupnosti raziskovalcev? Michnik pravi: "Demokracija ni nepogrešljiva ... Je le kontinuirana artikulacija partikularnih interesov, prizadevno iskanje kompromisov med njimi, tržnica strasti, emocij, sovraštev in upov ... Le da ima, ker poseduje sposobnost samoizpraševanja, tudi sposobnost popravljanja lastnih napak."¹⁷

Poleg tega pa to "koketiranje" antiesencializma z demokracijo niti ni novega datuma. Treba se je le spomniti, da za Deweya ni bilo

¹⁴ Peirce, *Collected Papers*, vol 5, 405, po navedku iz: John Patrick Diggins: *The Promise of Pragmatism (The University of Chicago Press, 1994), 202–203.*

¹⁵ Richard J. Bernstein: *The New Constellation, The Ethical – Political Horizons of Modernity / Postmodernity (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1995, 3. Printing), 336.*

¹⁶ Richard Rorty: "Pragmatism, Relativism and Irrationalism", iz: *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association 53 (1980), 736, navedeno po: Bernstein, Ibid., 338.*

¹⁷ Adam Michnik: "Grey is Beautiful: Thoughts on Democracy in Central Europe", *Dissent, Spring 97, Vol. 44, No. 2 (html).*

pomembnejše razlike med demokratično proceduro in pragmatistično metodo. S tega stališča lahko antiesencializem med drugim opišemo tudi kot “demokratiziranje intelektualnega prostora”.

Ideja “skupnosti raziskovalcev” je na poseben način prisotna tudi pri nas: omenil bi *Atelje za filozofijo, družbene znanosti in psihoanalizo*, ki deluje v Sarajevu od februarja 1999. V njem sodelujem tudi sam. *Atelje za filozofijo, družbene znanosti in psihoanalizo* je okvirno ime za druženje tistih, ki se ukvarjajo s filozofijo, antropologijo in nasploh tistim, kar bi na katedrah ameriških univerz lahko imenovali “humanities”. V glavnem je cilj naših srečanj seznaniti drug drugega, s čim se ukvarjamo, s tem pa svoje teze izpostavljamo kritičnim pogledom v odprti, svobodni in fer diskusiji. Lahko torej rečemo, da je namen kritična izmenjava mnenj, diskusija, razgovor, neke vrste tkanje raziskovalne naracije na teh področjih.

Gre za svobodno, izveninstitucionalno “skupnost” raziskovalcev, tistih, ki jim je filozofska naracija, pa tudi želja slišati druge, zadosten razlog za zbiranje. To je izredna priložnost za brušenje naših filozofskih besednjakov in “stapljanje” horizontov razumevanja. Je tudi izredna priložnost, da se začne na teh prostorih tkati mreža deesencializirajočega mišljenja. Tu ni privilegirane diskurza. *Atelje* zato predstavlja *filozofsko deinstitution*, ki nima pretenzij konkurirati institucionaliziranim miselnim tokovom. Rečemo lahko, da *Atelier* neguje prakso skupnosti raziskovalcev, zamišljeno kot forum za odprto in kritično izmenjavo argumentov, na ta način pa vzpodbuja kulturo svobodnega in “demokratiziranega” mišljenja proti vsakršni mogoči avtoritativni in nasilno vsiljeni resnici, posebno proti resnici vladajočega univerzitetnega diskurza.

Skózi javna predavanja domačih in tujih znanstvenikov (med tujci so v poletnem semestru 1999/2000 pri delu *Ateljeja* sodelovali Fethi Bensalma, Etienne Balibar, M. F. Burnyeat, Renata Salecl, Mark Terkessidis, Marie-Claire Boons-Grafe in Richard Rorty) je *Atelje* vključen tudi v širši edukativni proces, ki pri svojem odvijanju “parazitira” na institucijah in deluje izven njih. Nadejam se, da s tem širi margine in odpira nove prostore, v katerih se bo lahko odvijal znanstveni ali nasploh kulturni dialog.

Prevedel Darinko Kores Jacks